

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Student teachers' practical knowledge, discipline strategies, and the teacher-class relationship

Jong, R.J. de

Citation

Jong, R. J. de. (2013, April 11). *Student teachers' practical knowledge, discipline strategies, and the teacher-class relationship*. ICLON PhD Dissertation Series. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/20734>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/20734>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/20734> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Jong, Romi de

Title: Student teachers' practical knowledge, discipline strategies, and the teacher-class relationship

Issue Date: 2013-04-11

Samenvatting

Samenvatting

De leerkracht-leerlingrelatie kan worden beschreven aan de hand van de door leerlingen ervaren mate van invloed en nabijheid van de leerkracht. Daarbij wordt met ‘invloed’ bedoeld de mate waarin de leerkracht bepaalt wat er in de klas gebeurt en met ‘nabijheid’ de emotionele afstand tussen leerkracht en leerlingen. Op basis van de mate van invloed en nabijheid kan een zogenaamd interpersoonlijk profiel van de leerkracht worden opgesteld. Het is gebleken dat naarmate leerlingen hun leerkracht als meer dominant ervaren, zij hogere resultaten behalen, en naarmate zij hun leerkracht als meer nabij ervaren, leerlingen een hogere motivatie voor bijvoorbeeld het vak tonen. Een leerkracht-leerlingrelatie die wordt gekenmerkt door een hoge mate van invloed van de leerkracht, en een hoge mate van nabijheid tussen leerkracht en leerlingen, is dus aanbevelenswaardig en niet alleen vanuit het oogpunt van de effecten op leerlingen. Voor leerkrachten blijkt een als negatief ervaren leerkracht-leerlingrelatie één van de eerste en meest genoemde redenen te zijn om de professie de rug toe te keren.

Voor leerkrachten-in-opleiding (lio's) speelt dit alles in versterkte mate: zij kunnen weliswaar zeer gemotiveerd zijn voor het beroep, maar moeten zich nog ontwikkelen als leerkracht. In de universitaire lerarenopleiding kunnen zij tijdens het opleidingsjaar de specifieke eisen ontdekken, die het beroep en met name leerlingen in de klassituatie van hen vragen. Wat betreft de relatie met leerlingen blijkt dat de mate van invloed van de leerkracht in de eerste drie tot zes jaar toeneemt tot een niveau dat daarna gedurende de loopbaan min of meer stabiel blijft. De mate van nabijheid tussen leerkrachten en leerlingen is over heel de loopbaan min of meer stabiel, hoewel er aanwijzingen zijn dat die aan het einde van de carrière licht afneemt. Voor de meeste lio's geldt dat zij de specifieke vaardigheden ten behoeve van succesvol klassenmanagement, zoals invloed uitoefenen door te structureren en leiding te nemen, maar ook disciplineren (d.i. voorkomen of in de hand houden van wangedrag van leerlingen), nog verder moeten ontwikkelen.

Dit proefschrift richt zich op twee factoren die indicatief zijn voor het sociale klasklimaat, namelijk de leerkracht-leerlingrelatie en disciplineringsstrategieën, beide essentiële thema's voor lio's.

De hoofdvraagstelling draait om de vraag hoe lio's een positief klasklimaat bereiken. Om die vraag te kunnen beantwoorden, is onderzocht hoe de kenmerken van de lio, met name praktijkkennis, met de leerkracht-leerlingrelatie en disciplineringsstrategieën samenhangt. De volgende elementen van praktijkkennis zijn onderzocht: self-efficacy, beeld van zichzelf als leerkracht in interactie met leerlingen (nader te noemen: zelfbeeld), verwachte leerlingreacties in reactie op specifiek leerkrachtgedrag, en oriëntatie op orde. Daarnaast is de samenhang tussen de leerkracht-leerlingrelatie en disciplineringsstrategieën onderzocht door te kijken naar de leerlingperceptie van de manier van disciplineren van de lio en de leerkracht-leerlingrelatie zoals zij die met de lio ervaren. Gezien het belang van een positieve leerkracht-leerlingrelatie voor zowel leraren als leerlingen, wordt hier op veel lerarenopleidingen expliciet aandacht aan besteed. Echter, uit onderzoek is gebleken dat aan het einde van de lerarenopleiding het grootste deel (69%) van de lio's er niet in is geslaagd een positieve leerkracht-leerlingrelatie te bewerkstelligen. In deze dissertatie is de leerkracht-leerlingrelatie aan het begin van de stage vergeleken met de relatie aan het einde van de stage. Ook hebben we onderzocht in hoeverre het beeld dat lio's zelf van de relatie met leerlingen hebben, overeenkomt met het beeld dat leerlingen van de relatie hebben.

Er zijn twee studies uitgevoerd. De eerste was een kleinschalige studie onder leerkrachten in het voortgezet onderwijs waarin een nieuw ontwikkeld instrument is getest. De tweede was een grootschaliger vragenlijststudie onder lio's. Van deze groep heeft een klein gedeelte zowel aan het begin als aan het eind van de stage vragenlijsten ingevuld. Ook hebben leerlingen van één hun klassen vragenlijsten ingevuld, over de leerkrachtleerling-relatie en de disciplineringsstrategieën van de lio.

Het doel van de eerste studie (**hoofdstuk 2**), was een instrument te ontwikkelen waarmee interpersoonlijke verwachtingen van leerkrachten gemeten konden worden. Interpersoonlijke verwachtingen zijn onderdeel van zogenaamde relationele schema's en verbinden zelf-schema's met ander-

schema's: het zijn de verwachte interacties tussen zelf en de ander. Uit onderzoek is bekend dat de meeste mensen primair geneigd zijn complementair op een ander te reageren, en dat de meeste veelvoorkomende interactiepatronen volgens het principe van complementariteit verlopen. Complementair op de invloedsdimensie wil zeggen dat als de één dominant handelt, de primaire reactie van de ander hoogstwaarschijnlijk meegaand is, en vice versa. Voor de nabijheidsdimensie geldt dat als de één vriendelijk doet, de primaire reactie van de ander ook vriendelijk is, terwijl als de één bijvoorbeeld boos kijkt, de ander in eerste instantie niet geneigd is vriendelijk terug te lachen. In hiërarchische relaties, waarvan de relatie tussen leerkracht en leerling een voorbeeld is, werkt het principe van complementariteit voor interacties op de invloedsdimensie in versterkte mate, terwijl het op de nabijheidsdimensie minder sterk aanwezig is. Veel voorkomende interacties, zoals complementaire interacties, worden geïnternaliseerd in relationele schema's. De verwachte interactie tussen zelf en anderen is geoperationaliseerd in de vorm van als-dan verwachtingen: "Als ik...", "dan zullen zij..." Van leerkrachten is tot op heden niet onderzocht welke interpersoonlijke verwachtingen zij hebben. Om te kunnen onderzoeken welke interactiepatronen geïnternaliseerd zijn in het relationele schema van leerkrachten is een vragenlijst ontwikkeld. Voor de vragenlijst zijn vignetten opgesteld die bepaald leerkrachtgedrag omschrijven, onderverdeeld in dominante, vriendelijke, meegaande en onvriendelijke situaties. Deze zijn voorgelegd aan 46 leerkrachten met de vraag te omschrijven hoe zij dachten dat hun leerlingen zouden reageren op de situaties in elke vignette. Het bleek dat leerkrachten inderdaad hoofdzakelijk complementaire verwachtingen hadden. Vrouwen verwachtten vriendelijker leerling-reacties dan mannen, maar verder waren er geen verschillen tussen leerkrachten, ook niet op grond van ervaring. In vergelijking met mensen in niet-hiërarchische relaties, verwachtten leerkrachten in onvriendelijke situaties opvallend meer meegaandheid.

In **hoofdstuk 3** is de vraag beantwoord hoe persoonlijkheidstrekken, self-efficacy en de manier van disciplineren samenhangen met de leerkracht-leerlingrelatie in termen van invloed en nabijheid.

Ruim 100 lio's hebben vragenlijsten ingevuld over hun persoonlijkheidstrekken en hun gevoel van self-efficacy met betrekking tot

specifieke onderwijscompetenties, namelijk klassenmanagement, leerlingbetrokkenheid en instructie-strategieën. Van de vijf persoonlijkheidstrekken die dikwijls worden onderscheiden (openheid, emotionaliteit, nauwkeurigheid, extraversie en vriendelijkheid) zijn alleen de laatste twee in het onderzoek meegenomen, omdat deze conceptueel en empirisch aan de leerkracht-leerlingrelatie te verbinden zijn. De leerlingen uit één klas van deze lio's hebben door middel van vragenlijsten aangegeven hoe zij de interpersoonlijke relatie en de manier van disciplineren van de betreffende lio hebben waargenomen. De disciplineringsstrategieën-vragenlijst werd voor het eerst toegepast in het Nederlandstalig taalgebied en bleek na factor-analyse in plaats van de gebruikelijke twee, drie factoren te bezitten. Zoals ook uit eerder onderzoek naar voren is gekomen, bleek "Straffen" noch bij agressief, noch bij sensitief disciplineren te passen, maar een op zich zelf staand cluster van gedragingen te zijn, dat we hebben aangeduid als 'directief'. In de verdere analyses zijn de drie disciplineringsstrategieën agressief, sensitief en directief onderscheiden.

Met behulp van meerniveau-analyses is onderzocht wat de onderlinge bijdrage van de genoemde variabelen aan de leerkracht-leerlingrelatie was. Zo werd duidelijk dat de belangrijkste bijdrage aan de leerkracht-leerlingrelatie werd geleverd door de manier van disciplineren van de lio. Effecten van self-efficacy en persoonlijkheidstrekken op de leerkracht-leerlingrelatie konden niet aangetoond worden. Sensitief disciplineren bleek positief gerelateerd te zijn aan invloed én nabijheid, terwijl agressief disciplineren juist een negatieve relatie heeft met zowel invloed als nabijheid. Vrouwelijke lio's werden als minder nabij gezien, en hier bleek een interactie met de manier van disciplineren: voor alle lio's geldt dat agressief disciplineren negatief samenhangt met de mate van nabijheid, maar dit geldt voor vrouwen sterker dan voor mannen. Met andere woorden: naarmate vrouwelijke lio's vaker sarcastische opmerkingen tegen leerlingen maken, of boos schreeuwen, ervaren leerlingen haar als meer vijandig dan wanneer een mannelijke lio dit doet. Het verband tussen directief disciplineren en nabijheid is gecompliceerder: voor mannelijke lio's is de relatie tussen directief disciplineren en de door leerlingen ervaren mate van nabijheid negatief, maar voor vrouwelijke lio's juist positief.

Gezien het blijkbaar grote belang van de manier van disciplineren voor de leerkracht-leerlingrelatie, is in **hoofdstuk 4** nader onderzocht hoe bepaalde elementen van de praktijkkennis van de lio samenhangen met zijn of haar disciplineringsstrategieën. In de eerste jaren als leerkracht, wanneer deze nog op zoek is naar zijn of haar manier van lesgeven en disciplineren, spelen vragen als “hoe word ik gezien door de leerlingen?”, “hoe zullen leerlingen op mij reageren?” en “wat vind ik (on)wenselijk leerlinggedrag?”. Deze zaken zijn vertaald naar de volgende elementen van praktijkkennis: het beeld dat de lio van zichzelf heeft in interactie met leerlingen (zelfbeeld), interpersoonlijke verwachtingen en de oriëntatie op orde. In het geval van zelfbeeld gaat het om hoeveel invloed/nabijheid de lio denkt te hebben in de ogen van leerlingen, bij interpersoonlijke verwachtingen gaat het om de mate van invloed/nabijheid die de lio in het gedrag van leerlingen verwacht. De oriëntatie op orde heeft betrekking op hoe de lio denkt dat je met leerlingen om moet gaan (humanistische versus een bevoogdende en autoritaire oriëntatie). Ruim 100 lio's hebben vragenlijsten ingevuld, en hun leerlingen hebben de vragenlijst over disciplineringsstrategieën van de leerkracht ingevuld. Om te kunnen bepalen wat het relatieve belang van deze aspecten van praktijkkennis is op disciplineringsstrategieën, zijn meervoudige regressie-analyses uitgevoerd. Hieruit werd duidelijk dat het met name belangrijk is hoe de lio over invloed en orde denkt. Het gaat dan om de mate van invloed die de lio zelf denkt te hebben, en de mate van invloed die hij of zij verwacht in de reactie van leerlingen. Naarmate lio's meer meegaand gedrag van leerlingen verwachtten, van zichzelf denken meer dominant te zijn, en een oriëntatie op orde hebben die meer humanistisch is, disciplineerden zij meer sensitief. Het zelfbeeld met betrekking tot de mate van invloed bleek ook van belang in relatie tot directief disciplineren: hoe dominanter de lio dacht te zijn, des te meer disciplineerde hij/zij directief. In relatie tot agressief disciplineren bleek minder nabijheid in het zelfbeeld, samen met een meer bevoogdende oriëntatie op orde, een rol te spelen. De relatie met nabijheid is onverwachts: naarmate lio's meer het idee hadden door leerlingen als onvriendelijk gezien te worden, disciplineerden zij meer agressief. Of er van leerlingen meer of minder vriendelijke reacties

verwacht werden, bleek met geen van de disciplineringsstrategieën samen te hangen.

In **hoofdstuk 5** is de vraag beantwoord hoe de interpersoonlijke profielen van lio's aan het begin en einde van hun stage zijn waargenomen door hun leerlingen, en hoe de accuratesse van het zelfbeeld van de lio aan het begin en aan het einde van de stage is. Bij alle drie deelnemende lerarenopleidingen wordt expliciet aandacht besteed aan het leren opbouwen en onderhouden van een positieve leerkracht-leerlingrelatie. Deze opleidingen maken gebruik van een vragenlijst die leerlingen invullen over hoe zij de relatie met de lio ervaren. De uitslag daarvan wordt gebruikt als een vorm van feedback voor de lio en gerapporteerd in termen van interpersoonlijke profielen van de lio. Tot de gunstige interpersoonlijke profielen worden het directieve, gezaghebbende en tolerant-gezaghebbende profiel gerekend. Opleidingen proberen lio's te begeleiden in het proces naar een gunstig interpersoonlijk profiel, en er wordt daarbij ook gepoogd de lio te leren kritisch en accuraat te reflecteren op zichzelf. In vergelijking tot de leerlingperceptie, kan het zelfbeeld van de lio meer of minder accuraat zijn.

Van 35 lio's van één lerarenopleiding is materiaal verzameld over hoe hun leerlingen de leerkracht-leerlingrelatie aan het begin en einde van het opleidingsjaar hebben waargenomen. Daarnaast is bij lio's hun zelfbeeld aan het begin en eind van het opleidingsjaar bevraagd. Accuratesse is de mate van overeenstemming tussen het beeld dat de leerlingen van de relatie met de lio hebben en het beeld dat de lio zelf heeft over de leerkracht-leerlingrelatie in termen van invloed en nabijheid. Het blijkt dat aan het begin van het opleidingsjaar nauwelijks de helft van de lio's een van de gunstige profielen heeft; aan het eind van het jaar is die groep niet gegroeid. Eenmaal gestart met een van de ongunstige profielen is het merkbaar lastig is om aan het einde van de stage een gunstig profiel te bereiken.

De inaccuratesse van het zelfbeeld wordt in het begin van het opleidingsjaar vooral veroorzaakt doordat lio's zichzelf onderschatten op invloed en nabijheid. Aan het einde van het jaar wordt de inaccuratesse veroorzaakt doordat lio's zichzelf overschatten op invloed en nabijheid. Tweederde van de lio's heeft aan het einde van het opleidingsjaar een meer

accurate inschatting van de eigen mate van invloed of nabijheid of beide. Daarbij viel op dat lio's met een gunstig interpersoonlijk profiel aan het einde van het opleidingsjaar, significant meer accurate zelfbeelden op invloed en nabijheid hadden dan lio's met een ongunstiger interpersoonlijk profiel.

Uit dit onderzoek blijkt een sterk verband tussen disciplineringsstrategieën en de leerkracht-leerlingrelatie. Dit verband is veel sterker dan de relaties tussen praktijkkennis van de lio en de leerkracht-leerlingrelatie. Bovendien hangt praktijkkennis samen met de manier van disciplineren zodat deze gedachten en opvattingen aan het verband van disciplineren met de leerkracht-leerlingrelatie niets meer toevoegen. In ogenschouw nemend dat de koppeling tussen gedrag en de relatie directer is dan die tussen cognitie en de relatie, is deze bevinding niet verrassend. Dit wel echter niet zeggen dat praktijkkennis niet van belang is. Aangenomen wordt dat met name in situaties waar leerkrachten gedwongen zijn snel te reageren en in te grijpen, praktijkkennis in relatie tot gedrag wel degelijk een belangrijke rol speelt. In relatie tot disciplineringsstrategieën hebben we daarom onderzocht welke rol praktijkkennis speelt. Beide inzichten, disciplineringsstrategieën in relatie tot de leerkracht-leerlingrelatie en praktijkkennis in relatie tot disciplineringsstrategieën zijn relevant voor lerarenopleidingen. Gezien de gevonden verbanden tussen disciplineringsstrategieën en de leerkracht-leerlingrelatie, zou tijdens de opleiding niet alleen expliciet aandacht aan de leerkracht-leerlingrelatie besteed moeten worden, maar ook aan de manier van disciplineren en vooral hoe deze met elkaar interacteren. Er zijn lio's die niet durven disciplineren uit angst de band met leerlingen te beschadigen. Dat het verband tussen disciplineren en de leerkracht-leerlingrelatie genuanceerder is dan dat, blijkt uit dit proefschrift. Sensitief disciplineren hangt positief samen met meer nabijheid en meer invloed, en het bleek dat zelfs straffen (onderdeel van directief disciplineren) niet per definitie betekende dat de leerkracht als minder nabij werd gezien. Dit bleek namelijk voor mannen en vrouwen verschillend. Wel is agressief disciplineren duidelijk negatief gerelateerd aan de leerkracht-leerlingrelatie: leerlingen vinden de leerkracht bij agressief disciplineren niet alleen minder nabij, deze boet in hun ogen ook aan invloed in.

Dankzij dit onderzoek is een aantal nieuwe instrumenten beschikbaar gekomen voor het Nederlandstalig taalgebied, zoals de oriëntatie-op-orde-lijst, de vragenlijst interpersoonlijke verwachtingen en de disciplineringsstrategieën-lijst. Wat deze laatste betreft is duidelijk geworden dat ‘straf geven’ niet tot het cluster dwingende strategieën behoort zoals dat eerder in Australisch onderzoek was gevonden, maar binnen de context van het onderwijs een op zichzelf staand cluster vormt. De driedeling sensitief - directief - agressief disciplineren draagt op die manier bij aan een dieper en breder begrip van disciplineren. In het kader van dit proefschrift is onderzocht hoe disciplineren zich verhoudt tot de leerkracht-leerlingrelatie, maar er zijn meerdere toepassingen van de disciplineringsvragenlijst denkbaar. Zo is er bijvoorbeeld nu slechts een begin gemaakt met het onderzoeken van wat er ten grondslag ligt aan de manier van disciplineren door van een aantal aspecten van de praktijkkennis van lio's te onderzoeken hoe die zich verhouden tot hun manier van disciplineren. Gezien de moeite die lio's hebben met disciplineren, en het belang ervan voor de relatie met leerlingen, zou vervolgonderzoek naar overtuigingen, of persoonlijke kenmerken zoals emotionele intelligentie de moeite waard zijn. Behalve nader onderzoek naar achtergronden van de manier van disciplineren, zou het zeker ook aan te bevelen zijn door middel van interventiestudies te onderzoeken of en hoe disciplineringsstrategieën op de initiële lerarenopleidingen, maar ook als na- of bijscholingstrajecten trainbaar zijn.